

teme

Tit Lukrecije Kar o jeziku

Dubravko Škiljan

Uz Julija Cezara jedini rođeni Rimljanin među rimskim književnicima - Tit Lukrecije Kar - stvorio je u 1. st. pr. n. e., dakle u onom vremenu u kojem je rimska republika uz goleme žrtve uništavala samu sebe razdirana unutrašnjim suprotnostima, možda jedno od najljepših djela didaktičke epike, te inače prilično nepopularne književne vrste. Ovaj rimski pjesnik, o čijem životu gotovo ništa ne znamo, u težnji da objasni Rimljanima osnove Epikurove filozofije (dodajući, uostalom, toj potki i vlastite filozofske interpretacije), stvorio je ep goleme pjesničke snage koji je, usprkos svojoj djelomičnoj nekoherentnosti i rastrganosti, mogao izvanredno mnogo utjecati ne samo na rimsku nego i na kasniju evropsku poeziju i filozofiju da ga kršćanstvo nije ubrzo proskribiralo a njegova autora - možda s pravom - proglasilo luđakom. U svakom slučaju, Lukrecijevo je eventualno ludilo bilo hamletovsko ludilo u kojem ima metode, jer su njegova izlaganja, čak i onda kad su ekstatična i pomalo nejasna, još uvijek najbolji i "najfilozofskiji" pregled jednog tada raširenog načina mišljenja, a da pri tome ne gube svoju poetičnost.

Lukrecije u svom djelu "De rerum natura" pretvara, dakle, Epikurovu filozofiju u latinske stihove i, nastavljajući jednu materijalističku koncepciju, naslućenu već u grčkoj filozofskoj tradiciji kod Heraklita, a duboko prisutnu kod Leukipa i, osobito, Demokrita, svijet objašnjava kao stalno kretanje neuništivih atoma koji imaju različita svojstva. Ovdje neću ulaziti u filozofske pojedinosti Lukrecijeve shvaćanja prirode, kozmosa, osjetila i povijesti, niti u njegove razrađene etičke pojmove koji reinterpretiraju strogi vid Epikurova učenja bez pozivanja na kasnije ozloglašeno epikurejstvo, ali treba naglasiti da rimski pjesnik kao dosljedan materijalist isključuje božove iz djelatnog čovjekova svijeta i traži uzroke ljudskih društvenih fenomena u samom čovjekovu životu. Peta knjiga epe "De rerum natura" posvećena je historiji civilizacije, i u njoj će za nas biti posebno zanimljiv odlomak o postanku jezika.

Može se činiti neopravdanim da se iz djela od otprilike 7500 stihova izdvaja fragment od jedva 75 stihova, ali s jedne strane ovaj se ep i sastoji od mnogobrojnih zasebnih cjelina povezanih osnovnom idejom, a s druge strane sâm odlomak o jeziku još je i danas na izvjestan način inspirativan.

Pošto je prethodno objasnio genezu društvenih zajednica, Lukrecije porijeklo jezika izvodi iz društvene potrebe da se pojedine stvari imenuju i taj primarni proces nastanka jezika uspoređuje s predlingvističkim iskustvima djeteta:

At varios linguae sonitus natura subegit
mittere et utilitas expressit nomina rerum,
non alia longe ratione atque ipsa videtur
protrahere ad gestum pueros infantia linguae,
cum facit ut digito quae sint praesentia monstrent.

(5, 1028-1032)

Nakon navođenja nekoliko primjera iz kojih se vidi kako i životinje u svojem ontogenetskom razvitku osjećaju filogenetske predispozicije pojedinih organa, Lukrecije prelazi na drugo za nj bitno pitanje: da li postoji netko koji je izumio jezik i nametnuo ga ljudima? Odlučno odbijajući mogućnost pozitivnog odgovora na to pitanje, rimski pjesnik s pravom upućuje na prethodni odlomak - jezik je ljudska društvena tvorevina nastala iz potrebe za međusobnim sporazumijevanjem:

Proinde putare aliquem tum nomina distribuisse
rebus et inde homines didicisse vocabula prima,
desiperest. ....

Praeterea - si non alii quoque vocibus usi
inter se fuerant, unde insita notities est
utilitatis et unde data est huic prima potestas,
quid vellet facere ut sciret animoque videret?
Cogere item pluris unus victosque domare
non poterat, rerum ut perdiscere nomina vellent.

(5, 1041-1043 i 1046-1051)

Sposobnost ljudi da se izražavaju glasovima sasvim je normalna, to više što i mnoae životinje imaju različite zvukove za različita raspoloženja:

Postremo quid in hac mirabile tantoperest re,
si genus humanum, cui vox et lingua vigeret,
pro vario sensu varia res voce notaret?
Cum pecudes mutae, cum denique saecula ferarum
dissimilis soleant voces variasque cedere,
cum metus aut dolor est et cum iam gaudia gliscunt.

(5, 1056-1061)

Lukrecije ponovo nabraja mnoge primjere životinjskog glasanja u raznim prilikama da bi napokon čitav odlomak zaključio ovim stihovima:

Ergo si varii sensus animalia cogunt,
muta tamen cum sint, varias emittere voces,
quanto mortalis magis aequumst tum potuisse
dissimilis alia atque alia res voce notare!

(5, 1087-1090)

Kao što vidimo, osnovni i zapravo jedini problem kojim se Lukrecije bavi problem je geneze jezika i govora i on, konsekventan u svojim tezama, odriče bilo kakvu božansku intervenciju u procesu nastajanja jezika već smatra da njegovo porijeklo treba tražiti u čovjekovu društvenom životu i u njegovim biološkim predispozicijama.

Kad se u toku povijesti lingvističkih istraživanja govorilo o genezi jezika, malo se tom pitanju prići sa dvaju različitih aspekata i razmatrati ili način na koji je jezik nastao ili prostor i vrijeme u kojem se taj nastanak odvijao. Po mišljenju većine lingvista 20. stoljeća i jedan i drugi aspekt pitanja imaju u okviru lingvističkih ispitivanja izrazito spekulativan karakter, i na njih će jednom možda odgovoriti antropologija, povijest ili arheologija (iako ni to nije odviše vjerojatno), ali su za samu lingvistiku ti problemi sasvim irelevantni. I doista, za jednu nauku, koja je, poput suvremenih izučavanja jezika, okrenuta k raščlanjivanju mehanizama i uočavanju struktura, geneza vlastita objekta nije uopće interesantna, čak ni u dijakronijskim presjecima. Nije stoga čudo što je pariško Lingvističko društvo već u svojem prvom statutu, 1866. godine, objavilo da neće primiti nikakav rad u vezi s porijeklom jezika. Ali dok je problem vremena i prostora nastanka jezika, usko povezan s problemom prvog ili bar prvobitnog jezika, tek sasvim rijetko bio predmetom lingvističkih analiza (na primjer kod sovjetskoga znanstvenika Nikolaja Jakovljeviča Marra), dotle su se o pitanjima načina nastanka jezika - a ona su u žarištu interesa i samog Lukrecija - u modernoj lingvistici, mada na njezinim marginama, razvile različite teorije. Sve te teorije imaju zvučna imena: jedna od njih - puh-puh teorija - smatra da je jezik nastao polaganom evolucijom spontanih glasovnih ekspresija čovjekovih osjećaja; prema drugoj - bau-vau teoriji - jezik je stvoren na osnovi imitacija šumova iz prirode. Za razliku od ovih biološki fundiranih tvrdnji, postoje i antropološki intonirane teze: zastupnici ding-dong teorije vjeruju da porijeklo jezika treba tražiti u simboličkim odnosima koji postoje između prirodne zvukovne produkcije i njezina smisla za čovjeka, a u jo-he-ho teoriji postanak se jezika objašnjava razvojem nesvjesno ispuštenih zvukova koji nastaju pri izvjesnim mišićnim pokretima za vrijeme kolektivnog fizičkog rada u najranijim ljudskim zajednicama. Ove se sve teorije zapravo više bave nastankom govora a ne jezika, u strogo lingvističkom smislu tih termina, i utoliko je Lukrecijevo razmatranje sveobuhvatnije: iako i on u najvećem dijelu teksta raspravlja o genezi govora, ipak je u prvih nekoliko redaka pokušao objasniti, ili bar naslutiti, uzroke javljanja ljudskoga jezika u najranijim čovjekovim društvenim zajednicama.

Naime, danas je, čini se, i lingvistima i antropolozima i drugim zainteresiranim učenjacima sasvim jasno da se jezik i govor u ovom slučaju ne mogu promatrati odvojeno - oni se međusobno uvjetuju u svom postanku i u svojoj društvenoj egzistenciji. Jezik je apstraktan sistem komunikacijskih znakova, ali on ima smisla i opravdanja za čovjeka samo utoliko ukoliko se konkretno upotrebljava u komunikaciji, ukoliko zadobiva materijalni vid dostupan ljudskim osjetilima; drugim riječima, jezik kao sredstvo komunikacije za čovjeka postoji jedino ako se u obliku govora prenosi od jednog sudionika saobraćanja k drugome. Isto se tako i govor, da bi doista mogao biti upotrijebljen u konkretnom komunikacijskom aktu i da bi mogao prenijeti neku obavijest, mora zasnivati na apstraktnom jezičnom sistemu koji je poznat svim sudionicima te komunikacije. Prema tome, jezik i govor u svojoj su genezi neraskidivo međusobno vezani.

7 Postoji još jedan faktor koji su teorije o porijeklu jezika tek naslutile, a koji je, čini mi se nezaobilazan u analizi ovog problema: međuljudska komunikacija sasvim je očito oblik dru-

štvene prakse, i zbog toga je neophodno voditi računa o bitnom društvenom okviru iz kojeg izrastaju jezik i govor, pa se postanak tih dvaju fenomena mora promatrati u funkciji društvenih kategorija - i ta je postavka na izvjestan način našla odjeka u Lukrecijevim stihovima.

Isprepletenost ovih elemenata navela je suvremene lingviste na to da tvrdnje o genezi jezika i govora (ako uopće ta pitanja i dotiču) svedu na samo jednu (nesumnjivo točnu iako prividno tautološku) misao: ako je čovjek jedino biće na Zemlji koje se služi jezikom i ako je on ujedno i suštinski društveno biće, onda je jezik bitan element definicije čovjeka, pa prema tome treba pretpostaviti da su jezik i govor nastajali u onom trenutku kad se čovjek upravo po svojim ljudskim osobinama izdvajao iz biološke okoline i započinjao se formirati kao društveno biće. Druaım riječima, čovjek je biće obdareno jezikom, a jezik je odlika čovjeka. Ova je tautologija ipak samo prividna i može se promatrati i s antropološkog i s lingvističkog stajališta. Antropološki aspekt obuhvaća čitav niz pitanja i morao bi otkriti na osnovi kojih bioloških predispozicija i pod kojim društvenim uvjetima je "prehumanoj" vrsti postala moćna i neophodna komunikacija jezikom - i na tom je planu, i u suvremenoj antropologiji i u suvremenoj sociologiji, već mnogo učinjeno. S druge strane, s lingvističkog su stajališta zanimljivi mehanizmi pretvaranja predlingvističkih iskustava u jezični sistem i artikulirani govor, i međusobni utjecaji tih dviju pojava u nastajanju - u ovoj domeni, baš zbog stava lingvistike prema tim problemima i zbog izvanredno velikih teškoća pri istraživanju, rezultata gotovo da još i nema. Dakako, oba su ova aspekta samo komplementarni vidovi jedne te iste analize, i potpun će se odgovor možda moći jednom pronaći tek u zajedničkom traženju većeg broja nauka.

Ako se sada vratimo detaljnijem proučavanju Lukrecijeva teksta, opazit ćemo da su u njemu, na elementaran način, u nukleusu, već obuhvaćena oba načina promatranja - i antropološki i lingvistički. Prije same interpretacije odlomka iz epa "De rerum natura" treba još jednom naglasiti da se taj odlomak, posvećen jeziku, nalazi neposredno iza dijela o osnivanju društvenih ljudskih zajednica, pa je zacijelo za Lukrecija između tih dvaju fenomena postojala duboka logička veza: jezik se javlja istovremeno s početkom čovjekova društvenog života. Nekoliko uvodnih stihova odnosi se upravo na genezu samog jezika kao sistema, i čini mi se da nije pogrešno iz njih izdvojiti riječi natura i utilitas: jezik nastaje s jedne strane pod utjecajem naturae, što ovdje nisu samo biološke predispozicije već prije prirodni okvir čovjekova društvenog života, a druga je uzrok njegova rađanja utilitas - taj termin upravo izvanredno odgovara suvremenom pojmu komunikacijske potrebe. Naime, čovjek kao biće prakse djeluje u svijetu oko sebe između ostalog i komunikacijom ili komunikacijskom praksom, i saobraćajući o nekim objektima, on ih prisvaja za sebe (a, dakako, time ih mijenja kao što se i on sam i njegova komunikacijska praksa u susretu s objektima mijenjaju). Univerzum o kojem čovjek komunicira univerzum je čovjekovih potreba, i kao što komunikacija izrasta iz njega, on sam je za čovjeka produkt i komunikacijskog djelovanja i drugih oblika ljudske društvene prakse. Ne smijemo osim toga zaboraviti da se komunikacijska potreba može javiti samo istovremeno s formiranjem društvenih jezgri, jer su

za svako saobraćanje nužna bar dva sudionika i zajednički (i opet makar elementarno društveno oblikovan) objekt komunikacije, te napokon zajednički društveno sankcioniran komunikacijski sustav.

Zanimljivo je da Lukrecije ove svoje teorije podupire usporedbom s razvitkom jezika kod djece, anticipirajući tako kasnije znamenitu misao o ontogenezi kao kratkoj rekapitulaciji filogeneze. Danas su lingvisti skloni tome da smatraju kako izučavanje dječjeg jezika i govora ne može mnogo (ili ne može uopće) pridonijeti našim saznanjima o genezi jezika. U tome zacijelo imaju pravo, jer je jezik izrazito društvena institucija, produkt društvene prakse, i sasvim su različiti uvjeti u kojima dijete kreativno akceptira jedan već društveno potvrđen sistem od uvjeta u kojima je ljudska vrsta stvarala samu sebe i svoj jezik.

Dakako, u ovom je svjetlu sasvim prirodan Lukrecijev zaključak o tome da ne postoji nikakav ni zemaljski ni nebeski izumitelj jezika, već da je on plod čitave ljudske zajednice i potreba koje se rađaju iz međusobnih odnosa i djelovanja njezinih članova: Desiperest putare aliquem nomina distribuisse rebus.

Drugi dio Lukrecijeva odlomka posvećen je zapravo (iako toga, zacijelo, sam njegov autor nije svjestan) postanku govora a ne jezika, pa zбог toga Lukrecije smatra prirodnim da ljudski govor usporedi s različitim oblicima životinjskog glasanja (pas, konj, jastreb, orao, ronac, gavran, vrana) u kojem također egzistiraju neke rudimentarne forme komunikacije, jer životinje u izvjesnim situacijama puštaju uvijek iste zvukove. Iako i u ovom Lukrecijevu dokazivanju ima istine jer naglašava prilagođenost ljudskih govornih organa najrazličitijim glasovima i važnost biološke komponente u formiranju govora, ipak bi današnja lingvistika u okviru širih jezičnih razmatranja teško prihvatila njegovu argumentaciju. Naime, komunikacija životinja s pomoću zvukova danas je još uvijek prilično neispitano područje, pa su sve analogije između ljudskog jezika i komunikacijskih sustava životinja nepozdan dokazni materijal, koji lingvisti nerado upotrebljavaju.

Usprkos tome što Lukrecijeve usporedbe nisu prihvatljive s lingvističkog stajališta, njegove su ideje ipak i danas (i osobito danas) u osnovi vrlo moderne. Što se tiče filozofske i antropološke podloge Lukrecijevih razmatranja, zanimljivo je povući paralelu s Engelsovim razmišljanjima o postanku jezika (u članku "Uloga rada u procesu pretvaranja majmuna u čovjeka"):

S druge strane, razvijanje rada nužno je pridonosilo tome da se članovi društva tješnje zbijaju, jer je ono uvećavalo broj slučajeva međusobnog pomaćanja, zajedničkog rada, i svijest o korisnosti tog zajedničkog rada za svakog pojedinca postajala je sve jasnija. Ukratko, ljudi koji su nastajali, došli su do toga da su jedan drugome imali nešto da kažu. Potreba je stvorila sebi organ.....

Ali, možda je još interesantnije kako Lukrecijevi stihovi nalaze odjeka u najrecentnijim lingvističkim strujanjima. 20. stoljeće je stoljeće strukturalizma u lingvistici, a strukturalisti, u želji da otkriju što više sistemskih odnosa podložnih čvrstim i stalnim definicijama, ne samo da se nisu mogli baviti nejasnim pitanjem porijekla jezika nego nisu ni istraživali uralost jezika u čovjekov univerzum, njegovu kreativnu ulogu u komunikacij-

skoj praksi, budući da se te pojave teško mogu svesti na nepromjenljive mreže struktura koje u svim pojavama postulira ortodokсни strukturalizam. Tek u sasvim novim radovima koji pokušavaju nadrasti klasični strukturalizam (iako i unutar njega postoje takve tendencije, na primjer kod znamenitih lingvиста kao što su Martinet i Jakobson) nailažava se bitnost međusobnih odnosa jezika i čovjekova svijeta. U tom se kontekstu Lukrecijevo insistiranje na društvenim i praktičkim korijenima ljudske jezične djelatnosti ukazuje kao još jedno od mnogih genijalnih naslućivanja ovog nikad dovoljno shvaćenog rimskog pjesnika.

RESUME

Lucrèce sur le langage

Dubravko Škiljan

Dans son oeuvre "De rerum natura" le grand poète romain, Lucrèce, a consacré quelques vers (5, 1028-1090) au problème de l'origine du langage. En partant des fondements de la philosophie épicurienne et en écartant les dieux de l'univers humain, Lucrèce interprète la genèse du langage comme étant conditionnée par certaines prédispositions biologiques de l'homme, d'une côté, et par un besoin social de la communication interpersonnelle, de l'autre. Implicitement, il entrevoit déjà la distinction entre la langue et la parole - ces deux aspects du langage que ne devait découvrir que la linguistique moderne. Malgré l'insuffisance des exemples employés, la pensée de Lucrèce peut être très inspiratrice, particulièrement aujourd'hui, quand on examine le langage, de plus en plus, comme un phénomène expressément lié avec d'autres phénomènes sociaux.

Drevni Pelazgi i njihov odnos prema Albancima kod nekih

albanskih naučnika

Engjëll Sedaj

Tridesetih godina prošloga veka bilo je više albanskih naučnika koji su pokušali osvetliti etnogenezu albanskog naroda albanskim jezikom. Taj odnos prema jeziku, kao i neke druge okolnosti, doveo ih je u vezu sa narodom koji nam je u tradiciji poznat pod imenom Pelazgi. Milan Budimir ih naziva u svojim studijama i Pelasti. Kada je reč o odnosu drevnih Pelazga i Albanaca, teško je sa sigurnošću utvrditi koji su se naučnici pre počeli baviti ovim pitanjem: strani ili albanski.

Prof. Çabej kaže da je Hahnova teorija o Pelazgima bila prihvaćena kod albanskih Preporoditelja sa velikim entuzijazmom,¹ dok Androkli Kostallari tvrdi da je Anael Mashi prvi izneo hipotezu o albansko-pelaškim vezama.² A. Mashi je još 1807. god. postavio i obradio ovo pitanje u "Govoru o poreklu, zakonima i sadašnjem stanju albanskog naroda",³ ali velik poticaj za ovu hipotezu u književnosti albanskog nacionalnog Preporoda dao je Giuseppe Crispi u svom delu "Beleške o albanskom jeziku gde se očituje njezova izvornost i gde se sledi njezova najudaljenija prošlost sve do Pelazga, Frigijaca, Makedonaca i primitivnih Eoljana, koja sa velikim delom konstituise kao majku grčkog jezika",⁴ a zatim i Vinçenco Dorsa svojim delom "O Albancima. Istraživanja i mišljenja".⁵

Međutim iako je ova hipoteza, koja je živela u albanskoj tradiciji, bila zastupljena najpre kod albanskih preporoditelja, Çabej opravdano smatra da je pripisana Hahnu⁶ i širila se pod njegovim imenom, budući da ju je on sistematizirao na boljim naučnim osnovama.

Od pesnika albanskog Preporoda, Jeronim de Rada (1814-1903) prvi je ne samo prihvatio nego je i dao veliki publicitet ovoj hipotezi u prošlom stoleću. Jup Kastrati kaže da je Jeronim de Rada još kao srednjoškolar čitajući Homera naišao na dve reči negrčkog porekla.⁷ Pod uticajem Giuseppea Crispija Jeronim de Rada je 1840. god. objavio u napuljskom časopisu "Lucifero"⁸ članak: "Pelaška božanstva" gde na svoj način tumači imena nekih grčkih božanstava albanskim jezikom i, smatrajući da se ona ne mogu tumačiti grčkim jezikom, zaključuje da su drevni Pelazgi ostavili, odnosno poklonili poznatoj grčkoj kulturi niz elemenata, i budući da je albanski jezik stariji od grčkog - po njegovom mišljenju -, Albanci su potomci drevnih Pelazga.⁹ Svoje tvrdnje Jeronim de Rada kasnije će opširnije obraditi i nadopuniti u posebnoj knjizi,¹⁰ ali ovoj teoriji on će se zapravo vratiti još nekoliko puta i to ne samo u svojim filološkim i historijskim radovima;

ovom će pitanju on posvetiti i svoj pesnički talenat. Tako, u svom delu "Skenderbeu i pafat" (Nesrečni Skenderbeg) je jednostavno "prevodio" odnosno "prekrstio" neka imena grčke mitologije.¹¹ A. Konda kaže da je Rada i preko pisama, koja je slao nekim svojim savremenikima, hteo širiti ovu tezu; tako poznatom italijanskom historičaru i književniku Cesareu Cantùu piše kako epirsko pleme nikada nije bilo grčko, nego pelaško.¹²

Važno je napomenuti, kako navodi J. Kastrati¹³, da je hipoteza de Rade o identičnosti drevnih Pelazga i Albanaca bila kasnije prihvaćena u nauci Evrope.¹⁴ Hipoteza o Pelazgima u delima Jeronima de Rade imala je velikog odjeka kod njegovih zemljaka¹⁵ i ostalih albanskih Preporoditelja koji su uglavnom živeli izvan domovine: u Rumuniji, Bugarskoj, Turskoj, Grčkoj i drugde. U Rumuniji je ovu tezu popularizirao osobito Večilharaji.¹⁶ Zanimljiviji su stihovi Prenga Doçija:

Stari su govorili da je jedno ratoborno pleme
od Kaspija u Arg došlo, i da su od našeg roda čitav
Epir i Ilirija postali puni.

.....

Naš je sin bio Aleksandar, a Limpija mu je
poklonila ono srce koje mu je dala Albanija.¹⁷

Jeronim de Rada je kasnije napisao i gramatiku (1894) albanskog jezika u kojoj navodi azbuku od 52 slova, a zove je pelaškom.

Naim Frashëri, veliki albanski pesnik i filozof (1846-1900) smatrao je albanski pelaški jezikom.¹⁸ On piše: "Današnji albanski jezik je pelaški, koji je brat staroindijskom, jeziku starog Hinda, i majka svih evropskih jezika. Ali gledajući druge koji imaju svoje pismo a imali su i u dalekoj prošlosti, ne smemo tvrditi da su i stari Albanci govorili baš onako kako mi danas govorimo".¹⁹ Frashëri kaže dalje da je izgovor u albanskom jeziku više sličan latinskom i neolatinским jezicima.²⁰ O odnosu albanskog jezika prema pelaškom N. Frashëri piše ne na temelju istraživačkog rada nego iz ljubavi prema svom jeziku smatrajući ga prvim jezikom na svetu.²¹ On smatra da su Albanci, koji su živeli na Balkanu između Grka i Rimljana, najverovatnije imali svoje pismo, ali su kasnije ova slova bez traga izgubljena, ali - po njemu - tragovi nekih jezičnih elemenata primećuju se i u grčkom jeziku.²²

Ova hipoteza o albanskoj prošlosti, odnosno o drevnim Pelazgima, osobito je bila prisutna za vreme "Prizrenskog saveza" (Lidhja e Prezrenit) (1875-1881) kojom se htelo pridoneti na praktičnom planu tome da evropska diplomacija postupa pravilno oko rešavanja i priznavanja prava albanskom narodu, jer bi se u suprotnom ogrešila ne priznajući prava ovog tako starog naroda na ovom delu sveta koji je navodno nekada imao naprednu kulturu i jezik.²³ Paško Vasa, poznatiji pod imenom Vasa Efendi, veliki albanski "preporoditelj", također brani tezu svojih istomišljenika o Pelazgima. U svom delu "Istina o Albaniji i Albancima", obelodanjenom najpre na francuskom,²⁴ a zatim prevedenom i na nemački, turski i grčki, on će napisati jedan panegirik pravoj prošlosti svoga naroda. Između ostalog, kao argumente u prilog ovoj tezi on nalazi i neka druga imena iz grčke mitologije za koja smatra da nalaze svoje tumačenje i razjašnjenje samo u albanskom jeziku: Afrodita - alb. afër dita (blizu dan), Atena - alb. e thëna (rečena), Muza - alb. mësoj (učim) itd.

Kad bismo hteli rezimirati hipotezu o drevnim Pelazgima i njihovom odnosu prema Albancima kod albanskih tzv. Preporoditelja, moali bismo reći da sav istraživački rad albanskih Prepo-

roditelja prošloga stoleća kao i uloga koju je imao časopis "Fiamuri i Arbërit" u ovom pitanju sa znanstveno-lingvističkom stanovišta nije doneo neke rezultate, već je kao svojevrsna teza odigrao vrlo pozitivnu ulogu u ono vreme i dao svoj doprinos ožvljavajući nacionalne svesti.²⁵

Albanci i problem Pelazaa kod Spire N.Konde

Spiro Konda o Albancima i njihovom odnosu prema Pelazgima piše u delu "Shqiptarët dhe problemë pellazgjik" (Albanci i problem Pelazga),²⁶ a i na Prvoj konferenciji albanoloških studija izneo je neke delove ovog istog dela, gde između ostalog kaže da je ovom pitanju posvetio mnogo truda i rada kroz ceo život.²⁷

Njegovo delo "Albanci i problem Pelazga" podeljeno je na tri dela.²⁸ U prvom se delu govori o Albancima kao veoma starom narodu u ovom delu sveta,²⁹ dok u drugom delu autor iznosi problem Pelazga i Etruraca, čija se enigma - po njegovom mišljenju - ne može rešiti mimo rešavanja problema Pelazaa. U trećem delu autor iznosi neka mišljenja antičkih i drugih pisaca koji su se direktno ili indirektno bavili ovim problemom.³⁰ Ovo delo je popraćeno autorovim predgovorom i pogovorom. Već u prvom poglavlju prvog dela Konda iznosi mnoge teorije o albanskoj etnogenezi i jeziku i zaključuje da je albanski indoevropski jezik. Ovo tvrdi smatrajući da se poreklo Albanaca, odnosno njihova prva domovina, može naći ako se dobro osvetljuje i rešava problem jezika. On konstatuje da je albanski jezik veoma "konzervativan" u odnosu na ostale indoevropske jezike.

Već u prvom poglavlju (str.21-49) Spiro Konda bavi se prvim susretom Albanaca sa drevnim Pelazgima i smatra da je nepoznavanje, odnosno delimično poznavanje, albanskog jezika bilo glavni razlog neuspeha onih koji su se bavili problemom drevnih Pelazga. Albanci i Pelazgi se u njegovom delu prvi put "susreću" kod reči Dipatyros, kojom su drevni Pelazgi zvali svoje božanstvo. Ako iz ove imenice odvojimo grč. nastavak - os, ostaje nam Dipatyr-. Ova je imenica dakle sastavljena od Di- i Patyr. Di=de, patyr=pater; Dipatyr=Depatyr, koje korespondira sa Pater=de. Pater=per, per-di=alb.perendi (božanstvo).

Pošto raščlanjuje pel-as-g-os, Konda to tumači ovako: -os je grčki nastavak, pel- je glagol i ima značenje alb. glagola pjell (rađam), koji je prešao sledeće faze: pel-pjel-pjell. Slog as je zapravo pomoćni glagol (japetski as-mi (jesam), a -g- je deo grčke reči γῆ (zemlja).³¹ Pelasgos ima funkciju prideva sa značenjem: rođen od zemlje.³²

Da bi njegova teza bila što verovatnija, Konda najveći deo svoga rada posvećuje upravo imenima mesta u današnjoj Grčkoj i drugde, koja se "etimologiziraju i tumače albanskim jezikom" (str. 55-228), i tako nalazi tragove drevnih Pelazga u Arkadiji, u Sparti, u Maloj Aziji i dr.

Na str. 59. Konda navodi deset imena mesta današnje Grčke koja imaju za koren albansku reč gur (kamen), zatim devetnaest imena mesta koja imaju za koren alb. reč mal (planina), i dvadeset koja imaju za koren albansku reč pyll (šuma).

S. Konda veliku pažnju posvećuje i Etrurcima (str.229-276), čija se enigma ne može rešiti mimo rešavanja problema drevnih Pelazga, budući da su i oni bili Pelazgi.³³ I kad govori o Etrurcima S.K. se uglavnom bazira na podacima antičkih grčko-rimskih autora.

Govoreći o božanstvima Pelazga poziva se na Herodota (II, 52-3) koji kaže da su Heleni bogove primili od Pelazga, a zatim, koristeći se uglavnom lingvističkom argumentacijom, ali ne poštujući u dovoljnoj meri zakone fonetike, Spiro Konda veći deo imena "grčkog Olimpa" tumači albanskim jezikom. Za Demetru ima u osnovu isti stav kao albanski tzv. Preporoditelji sa J.de Radom na čelu. Konda kaže da kod ove imenice jedno de- nije bilo poznato Grcima.³⁴ Demetri posvećuje najviše pažnje, jer je u stvari vrlo verovatna teza da je de- u imenici Demeter istog značenja sa alb. dhe (zemlja, tle), a sa druge strane Demetra je i često nazivana pelaškom boginjom.³⁵ Međutim, sasvim je neverovatno ono što govori o Zeusu (Jupitru), budući da je ovo vrhovno božanstvo kod Grka simboliziralo nebo, a ne zemlju. Konda, naime, smatra da je Zeus postalo od jednog deus, gde je -us nastavak, a de - onaj isti elemenat kao kod Demetre.

Spiro Konda zatim govori o Posejdonu, Apolonu, Afroditi i drugima, čija imena interpretira i tumači albanskim jezikom.

U "Istoriji albanskog naroda"³⁶ kaže se da je na području historioarhije i lingvistike bilo pokušaja "povezivanja" Pelazga sa Ilirima, kasnijim stanovnicima Albanije.

Nema sumnje da je glavni motiv nauke u početku proučavanja istorijskih i kulturnih problema starih Ilira (i Pelazga) bilo interesovanje za upoznavanje jednog od važnih partnera helenističkog sveta, a kasnije i starog Rima.³⁷ Za albanske naučnike, uglavnom filologe, međutim, proučavanje problema drevnih Pelazga i Ilira imalo je u prvom redu karakter osvetljavanja etnogeneze Albanaca, odnosno njihove nacionalne prošlosti. Za vreme albanskih Preporoditelja i za celo vreme albanskog nacionalnog pokreta živio je "pelaški kult", koji je zapravo nastao kao reakcija protiv grčkih provokacija i njihovog nekantnog slavljeničkog albanskog naroda. A i nije ni čudo što su albanski Preporoditelji tvrdoglavo branili tezu prema kojoj su Albanci potomci drevnih Pelazga, budući da je u prošlom stoleću doista bilo paušalnih shvaćanja o poreklu i prošlosti albanskog naroda, tako da su neki tvrdili da su Albanci potomci starih Ilira, drugi drevnih Pelazga, treći su smatrali da su potomci Grka, Slovena itd. ili da je ovaj narod neka smesa svih njih zajedno ili na kraju krajeva da je on neki misteriozni evropski narod.

Iz literature koju sam našao uglavnom po časopisima³⁸ i iz referata i diskusija Prve konferencije albanoloških studija³⁹ uočio sam da kod albanskih naučnika s obzirom na postavljenu temu treba da se razlikuju tri teorijska gledišta:

1) Albanski Preporoditelji smatrali su drevne Pelazge precima Albanaca a njihov jezik prethodnikom albanskog jezika. Ova im teorija pomaže u borbi za nacionalnu slobodu i integritet u XIX stoleću i početkom XX stoleća;

2) Problemom drevnih Pelazga i njihovog jezika bave se isključivo naučnici u posleratnom (II) razdoblju i, iako još uvek ostavljaju ovo pitanje otvorenim, može se reći da su njihovi arheološki i lingvistički rezultati u izvesnoj meri osvetlili tzv. prailirsko doba. Kod njih se očituje tendencija povezivanja triju glavnih etapa o kojima govori M.Korkuti,⁴⁰ a te etape jesu: a) period od kasnog neolita do ranog bronzanog doba. Za narod ove etape upotrebljava se izraz Pelazgi, b) period od srednjeg do kasnog bronzanog doba, a za stanovnike ove etape upotrebljava se izraz Paleoiliri (rani Iliri) i c) period ranog željeznog doba. Ovoj etapi, smatra se, odgovara izraz Iliri;

3) Spiro N. Konda i njegovo delo "Albanci i problem Pelazga"⁴¹.

Glavna karakteristika prve teorije o drevnim Pelazgima jest ta što su albanski Preporoditelji⁴² prilazili ovom problemu političkog karaktera nenaučnim metodama, budući da je tada komparativna linavistika bila tek na svom početku, a arheologija nije dala značajnije rezultate zbog teških političkih uslova na Balkanu u prošlom stoleću.

Za druau je teoriju karakteristično ne samo ozbiljno nego i pravilno prilaženje ovom problemu, kao i angažiranje današnjih albanskih arheologa, čiji rezultati bivaju svakim danom sve vidniji. Ova je teorija prisutna i u najnovijem izdanju "Istorije albanskog naroda"⁴³.

U trećoj teoriji susrećemo životno delo Spire N. Konde, koje nam pruža dragocen linavistički materijal, ali budući da autor ne poštuje u dovoljnoj meri zakone fonetike koji za njega predstavljaju polaznu tačku u metodi komparacije, a nedostatak se oseća i u primenjivanju ove metode na području morfologije i semantike, njegovi su rezultati sumnjivi. Odmah valja istaći bliskost promatranja i iznošenja ovog problema kod albanskih Preporoditelja i Spire Konde, ove "dve" hipoteze mogu se svesti na jednu obzirom na način promatranja stvari koji se uglavnom bazira na predanjima antičkih autora. Prof. E. Çabej, poznati albanolog, smatra da posebno interesovanje za albanologiju pobuđuje pitanja da li ima nekih odnosa između jezika predarčkog supstrata stare Grčke i albanskog jezika⁴⁴. Ovaj je problem - po njegovom mišljenju - u vezi sa problemom drevnih Pelazga i njihovog jezika.

Kada govori o prošlosti albanskog naroda,⁴⁵ Çabej kaže da se Albanci historijski prikazuju kao narod koji je u prahistorijskim vremenima došao iz vanbalkanskih krajeva i smestio se na istočnim predelima Jadranskog mora, tako da su Albanci još u tim vremenima postali narod Sredozemlja⁴⁶ i povezali se zauvek sa kulturom Sredozemlja. Mesto koje je ovaj narod zauzeo na Sredozemlju - kaže dalje Çabej - odredilo je njegovu historijsku sudbinu a zajedno s tim i sam razvoj jezika kojim je govorio. A na drugom mestu⁴⁷ govoreći o uticaju starogrčkog jezika na albanski Çabej kaže da je osim staroarčkog albanski jedini jezik na ovom području kojim se dopire do najstarijih vremena. Posle Thunmanna - kaže Çabej⁴⁸ ovim se problemom bavio Johan G. von Hahn smatrajući ilirski pelaškim jezikom, a u Pelazgima je gledao prastanovnike stare Grčke, a u njihovom je jeziku vidio najstariju fazu albanskog jezika. Çabej kaže da Hahnova teza i danas, posle jednog stoleća, iako sa nekim pogrešnim dedukcijama, sadrži u sebi dosta tačnosti, dapače doživljava jedan izvesan preporod.

E. Çabej, ne upuštajući se u to koji je jezik prethodio albanskom, kako bi osvetlio predgrčke elemente u albanskom jeziku, služi se leksičkim materijalom⁴⁹ tvrdeći da je lakon. δ(ξ)α (koza) geografski i lingvistički najbliže albanskom dhizë (koza), zatim pozivajući se na G. Meyera navodi kao primer σῖτος (pšenica, žito, hleb) kao refleks jednog *s(v)itos, nalazeći u tome strani uticaj na grčki, i to, upravo, uticaj jednog jezika koji za palatalno početno indoevropsko *k- ima s, te nalazi izvor u ilirskom. Çabej navodi i mišljenje A.V. Perssona⁵⁰ koji kaže da, budući da su preci Albanaca bili u bliskim odnosima sa stanovnicima prahelenske Grčke, za interpretaciju nekih natpisa na Kritu albanski jezik služi kao ključ. I upravo zbog toga što je albanski

jezik jedini predstavnik vrlo stare grane velike familije indoevropskih jezika, on pobuđuje posebno interesovanje kod lingvista, a njegova uloga u rešavanju nekih važnih problema balkanologije od presudnog je značaja.⁵¹

Etnogeneza Albanaca bila je predmetom mnogih istraživanja stranih i albanskih naučnika, a kako je etnogeneza svakog naroda pomalo problematična, a posebno je to etnogeneza albanskog naroda, sasvim je razumljivo da i kod albanskih naučnika postoje mnoge hipoteze u vezi sa ovim pitanjem. Valja odmah napomenuti da težinom argumenata prevladava ona teza koja prikazuje Albance kao potomke starih Ilira.

Osim činjenica i novih argumenata koji idu u prilog poznatoj tezi o Ilirima - kaže Androkli Kostallari⁵² - ima i novih argumentiranih hipoteza, koje su, u stvari, stare,⁵³ ali kod nekih pobuđuju posebno interesovanje, a koje nastoje povezivati poreklo albanskog naroda i jezika sa još starijim jezično-etničkim prilirskim supstratom, kao npr. sa pelaškim i etrurskim supstratom.

Zef Mirdita, govoreći o simbiozi na Balkanu u dalekoj prošlosti, kaže da su se Pelazgi životom i jezikom asimilirali sa mladim (doseljenim) narodima, tako da su posle doselenja Dorana u IX stoleću p.n.e. izgubili potpuno svoju etničku individualnost ali ne i svoj kulturni uticaj na druge etničke grupe,⁵⁴ a njegov kolega, koji je poznat i kao arheolog Hasan Ceka, kaže da dosadašnji rezultati arheoloških istraživanja na ruševinama Malić i Pažokut (NR Albanija) potkrepljuju tezu prema kojoj je pre Ilira, koji se u našim krajevima pojavljuju prvi put na početku bronzanog doba, živio jedan narod sa različitim kulturnim primesama, a koji je posle asimiliran s Ilirima. Ovaj narod - nastavlja Ceka -, koji je živio na našem području do eneolita, danas možemo nazvati bez skrupula pelaškim narodom. H.Ceka misli da smo i predilirsko ime Olimp, koje susrećemo u Iliriji, u Epiru, u Grčkoj i u Maloj Aziji, nasledili od ovog naroda, tj. od Pelazga.⁵⁵

Cekino je mišljenje kasnije ne samo potvrdio nego i potkrepio novim argumentima albanski arheolog i historičar Muzafer Korkuti koji piše:

"Bazirajući se na arheološkim otkrićima Malić-Kamnik, možemo slobodno zaključiti da od perioda kasnog neolita do ranog bronzanog doba, koji obuhvaća oko hiljadu godina, zbog povremenih pokreta, ali u dva intervala, plemena koja su tražila plodna zemljišta i nove krajeve i zbog pogoršanja životnih uslova, nastala je intenzivna indoeuropeizacija naroda na tlu Albanije. Na ovaj su način emigracije ubrzale proces indoeuropeizacije, budući da je indoevropski element postojao ovde još i pre toga. Ovaj se element na teritoriji Albanije očituje od vremena kulture Cakrana, koja pripada srednjem neolitu". Dalje on kaže: "Koji su nosioci ovog balkansko-anadolskog kulturnog kompleksa i što je zapravo ovaj zajednički supstrat? Odgovor na ovo pitanje u vezi je sa jednim starim predgrčkim narodom Sredozemlja, koji je bio predmetom mnogih studija i do dana današnjega ostalo je nerešeno ovo pitanje, i to ne samo zbog toga što su arheološki i lingvistički rezultati bili nezadovoljavajući nego i zbog toga što nije učinjena potpuna sinteza o postojećim izvorima."⁵⁶

Pozivajući se na neke izvore starogrčkih autora i mišljenja nekih novijih istraživača,⁵⁷ M. Korkuti smatra da nam se nameće zaključak da su Pelazgi narod koji je živio u čitavoj jugoistočnoj Evropi i da je njihov jezik indoevropski, ali nije u bližoj 16

srodnosti sa grčkim jezikom.

Korkuti konvencionalno upotrebljava izraze "Pelazgi" i "pelaški jezik" označavajući time jedan narod (alb. popullsi) sa općenitijim kulturnim i jezičnim elementima zajedničkim za čitavo područje balkansko-anadolskog kompleksa od perioda kasnog neolita do ranog bronzanog doba.⁵⁸ U zaključku ovog dela predavanja M. Korkuti kaže da je prednost ilirskog jezika⁵⁹ u odnosu na stare balkanske jezike u činjenici što je ovaj jezik jedini sačuvan u formi albanskog jezika i kao takav ostat će kao ključ za osvetljavanje mnogih etnolingvističkih pitanja junaistočne Evrope.⁶⁰ Govoreći o teoriji J.G. von Hahna, koja Albance prikazuje kao mešavinu Ilira i Pelazga, Z. Mirdita kaže da je ova teorija našla svoje opravdanje u arheološkom materijalu prahistorijskih lokaliteta u Albaniji, i dodaje da se jedna takva simbioza, pa i etnolingvistična asimilacija razvijala, na čitavom mediteranskom području, a da ovaj supstrat M. Budimir naziva s pravom pelaškim.⁶¹

E. Çabej u jednom svom referatu⁶² kaže da je oblast (alb. trulli) albanskog jezika bila, kako se može videti, veća nego što je danas. Ova, kao i neke druge okolnosti, govori da albanski jezik, iako na perifernom geografskom položaju, na neki način zauzima centralno mesto na području balkanskih jezika. Ovo Çabejevo mišljenje koje se odnosi uglavnom na današnje vreme važi i za predrčka vremena, jer istom zgodom govori i o elementima albanskog jezika u starogrčkom i latinskom jeziku smatrajući da se ovo pitanje mora razmotriti u svojoj sveobuhvatnosti, budući da postoji mogućnost postojanja elemenata takve vrste. I neke reči kao npr. grč. τέρας (tkalac); alb. gardh (plot), grč. λάρος (galeb); alb. lar (bela mrlja), grč. πικρία (reč koja se smatra frija.): alb. pikë, pikoj (kap), govore u prilog navedenog mišljenja. Çabej smatra prihvatljivim mišljenje Hahna da je ime boginje Δημήτηρ kao "majke zemlje" (ili zemlja majka) u vezi sa alb. dhe. Međutim, budući da je ovo predavanje imalo drugi karakter, prof. Çabej nigde ne spominje reč "Pelazgi" ili "pelaški" iako u navedenim primerima, a osobito kad spominje Hahna, očito misli na to područje koje on, inače, smatra veoma zamršenim i do sada nedovoljno osvetljenim. Çabej tom prilikom dalje⁶³ kaže da analogije ostataka starih balkanskih jezika i dijalekata koji nam se očituju u albanskom jeziku pokazuju jednu srodniju vezu (lidhje gjenetike), nego uticaj ovog jezika na te jezike i dijalekte; otuda je - po njegovom mišljenju - razumljiv negrčki element u starogrčkom i nelatinski u latinskom jeziku.⁶⁴ U toponimu Scodra nalazi predrčki element,⁶⁵ a u hronologiji fonetskih promena albanskog jezika najvećim delom Çabej smatra da susrećemo jedan stari proces prahistorijskog razdoblja, koji uglavnom ne obuhvaća latinske pozajmice.⁶⁶ Tu pripada, između ostalog, i promena početnog i- u z-, nestanak konsonanta v- u grupama vl-, vr-, uređivanje likvidā i silabičkih nazala, guturala i grupa nt, čija je asimilacija u lat. elementu dostigla samo nd, a ne n: lat. conventus-alb. kuvend.

Drevni Pelazgi i njihov odnos prema Albancima, kao svojevrsan problem stare postojbine albanskog naroda na Balkanskom poluostrvu, bili su predmet mnogih studija albanskih naučnika zadnjih dvadeset i pet godina, koje dotiču ovaj problem direktno ili indirektno, a o kojima opširnije govori Bahri Beci⁶⁷ u "Studime filologjike", organu Instituta za historiju i filologiju u Tirani. Međutim, današnje stanje nauke u vezi sa ovim pitanjem kod albanskih naučnika, po mom mišljenju, karakterizira ne samo rezii-

miranje onoga što je učinjeno na ovom području nego i, u izvesnoj meri, zajednički stav albanskih naučnika, manifestiran upravo u referatu M.Korkutija pročitano u Prvom veću ilirskih studija (15-20.sept.1972) u Tirani.⁶⁸ On između ostaloga kaže da, uspoređujući rezultate albanske arheologije sa dostignućima drugih arheologa i lingvista, smatra da pronađeni materijal na teritoriji NR Albanije sugerira postojanje genetske veze (alb.lidhje gjenetike) između Pelazga kao nosilaca balkansko-anadolskog kulturnog kompleksa ranog bronzanog doba i nadošlih naroda, odnosno kultura na teritoriji čitavog jugoistočnog evropskog dela. Na ovaj način - smatra Korkuti - poreklo prvotnog stanovništva Albanije, predilirskog, treba povezati sa ovim balkansko-anadolskim kulturnim kompleksom koji se formirao u periodu tranzicionog doba, pa za nosioce ovog doba možemo upotrebiti termin "Pelazgi", koji izražava ovu sadržinu na najbližiji način i na izvestan se način razlikuje od termina "Predilirski", dosta neodređenog. Budući da se izraz "Pelazgi" upotrebljavao sa mnogim značenjima jezičnog i historijskog karaktera, M.Korkuti kaže da ne smemo misliti da smo u pomenutom vremenskom periodu imali jedan narod na Balkanu sa zajedničkim jezikom i kulturom u današnjem smislu, pa niti sa zajedničkim imenom za sva plemena ovoga kraja, i dodaje da u metodološkom pogledu ono što nazivamo pelaškim nije nešto homogeno i kompaktno u jezičnom i kulturnom prostiranju u jugoistočnoj Evropi, nego nešto heterogeno, zasnovano uglavnom na indoevropskim elementima, ali delomično i neevropskim, s obzirom na jezik.⁶⁹

Bilješke

- 1) E.Çabej, Hyrje në historinë e gjuhës shqipe, Prishtinë, 1970. p.46.
- 2) A.Kostallari, Gjendja e studimeve albanologjike në Shqipëri. Probleme dhe detyra të reja (Sadašnje stanje alb.studija u Albaniji. Problemi i novi zadaci). Konferenca e parë e studimeve albanologjike, Tiranë, 1965, pag.19.
- 3) Jup Kastrioti, Veprat gjuhësore të Jeronim de Rades, Jeronim de Rada, "Naim Frashëri", Tiranë, 1965. pag. 110.
- 4) Giuseppe Crispi, Memoria sulla lingua albanese di chi si dimostra l'indole primordiale e se ne rintraccia la rimota antichità sino ai Pelaschi ai Friari ai Macedoni e agli Eoli primitivi, che la costituisce in gran parte madre della lingua greca, Presso Lorenzo Dato, Palermo 1831. Citirano prema: Dr.Rexhep Qosja, Kulti i të shkuarës në letërsinë e Rilindjes (Kult prošlosti u književnosti narodnog preporoda), Gjurmime albanologjike, SSHF. N.1, 1971. Prishtinë, 1972. pag.72.
- 5) Vincenzo Dorsa, Su gli Albanesi. Ricerche e pensieri, Della Tipografia Trani, Napoli 1847. Citirano prema Dr.Rexhep Qosja, Kulti i të shkuarës. p.72.
- 6) J.G.Hahn, Albanesische Studien, Jena, 1954.
- 7) Jup Kastrioti, Veprat gjuhësore të..... pag.111.
- 8) O ovom članku kasnije Jeronim de Rada govori na više mesta, ali kada je zapravo prvi put objavljen ovaj članak nije dovoljno jasno. Dh.S.Shuteriqi smatra da je Jeronim de Rada po dru-

ai put dao štampati ovaj članak možda kao nadopunu dela svoga prijatelja G .E.Bidera: "Quaranta secoli" ili "Passeggiate pelasgiche" 1845. (Bibliografia e let. se vjetër shqipe, u: Buletin i unverz. shtetror të Tiranës, Seria sh.shoq. XVII, 1, 136. Tiranë, 1963.) Poblizë o ovom de Radinôm članku i o ostalim njegovim radovima o drevnim Pelazaima opširno piše: Jup Kastrati, Veprat gjuhësore të... pag. 107-120; isto i u: Studime filologjike, 1964/4 pag. 65-79.

- 9) J.Kastrati, Stud.filol.1964/4 pag.65.
- 10) Girolamo de Rada, Antichità della Nazione albanese e sua affinità con gli Elleni e i Latini, Stamperia dell' Industria, Napoli, 1864. Citirano prema: Dr.R.Qosja, Kultu... pag. 73.
- 11) Dr.Rexhep Qosja u pomenutom članku navodi ove primere koje je upotrebio de Rada: Peleja naziva Pyllëu (alb.pyll-šuma), Ahila Aq i leht (alb.aq i leht-tako lagan), Tetidu Deti (alb.det-more) itd.
- 12) Ahmet Kondo, Merita patriotike e Jeronim de Rades pasqyruar në revisten "Fiamuri i Arberit", Jeronim de Rada, Tiranë, 1965.p.180.
- 13) Veprat gjuhësore .... pag. 66.
- 14) Teza o Pelazgima postala je predmetom izučavanja mnogih naučnika Evrope još u prošlom stoleću. Pomenućemo neke od njih: E.Bidëra (Quaranta secoli. Racconti su le due Secilie del Palesgo Matneer, vel.IV Napoli, 1848). J.G.Hahn (Albanesische Studien, Jena-Wien, 1853-1854), I), B.Biondelli (Studi linguistici, Milano 1856), G.Ascoli (Studi critici, Roma, 1877. saggi ed appunti), D.Camarda (Saggio di grammatologia comparata sulla lingua albanese, Livorno, 1864), Malte-Brun (Geografia Universale, Milano, 1828). Citirano prema: J.Kastrati, Veprat gjuhësore...67. Da spomenemo i makedonskog pesnika G.S.Perličeva (iz druge polovine prošlog stoleća), koji u poemi "Skenderbeu" kaže da su Gegi bili deca zakonitog plemena Pelazga. (M.Petruševski, Iliret (Pellazgët) dhe shqiptaret në veprat e poetit maqedonas G.S.Perličev, Tiranë, 1972. objavljeno u formi rukopisa, pag.9.).
- 15) U Kalabriji je god. 1860. izlazio i časopis "Pellazgu" štampan na albanskom jeziku grčkim alfabetom, dok su drugi časopisi koje su vodili alb. Preporoditelji izlazili uglavnom na stranih jezicima. (Uspor.Mendimi politik e shoqëror i Rilindjes kombëtare shqiptare, 2 "Rilindja", Prishtina, 29.III.1973. pag. 14.) Ahmet Kondo kaže da je u mesečniku "Fiamuri i Arberit" koji je također izlazio u Kalabriji (Italija) od 1883-1887. god. populariziran naučni i stvaralački rad na području historije i etnogeneze alb.naroda. (A.K. Merita patriotike... pag.185.).
- 16) "Shqipëria e Re", Konstanca, 29.VII. 1923.
- 17) Slobodno preveo E.S., Citirano prema: Dr.R.Qosja, Kultu... pag.75.
- 18) Jup Kastrati, Naimi për gjuhën shqipe (Naim o alb.jeziku). Studime filologjike, 1971/3 pag.197.
- 19) N.Frashëri, Historia e Shqipërisë, Sofje, 1899, pag.4.
- 20) Idem, pag. 35.
- 21) Ibidem.
- 22) J.Kastrati, Naimi për gjuhën...pag. 110. Albanci su po njegovom mišljenju ne samo potomci drevnih Pelazga, nego je i njihov jezik božanski kad piše: Gjuh'që kishin Pellazgjitë Atë flisnin Perënditë.. (Pelaškim su jezikom govorili bogovi...) Citirano prema: Dr.R.Qosja, Kultu... pag. 67.

- 23) Dr. Rexhep Qosja: Kulti... p.67.
- 24) Vasa Efendi, La verité sur l'Albanie et les albanais, Étude historique et critique. Imprimerie de la société anonyme des publications périodiques, Paris, 1879. Citirano prema: Dr. R. Qosja, Kulti... pag. 74.
- 25) Ziaudin Kodra, Lëvizja letraro-kulturale e arbëreshëve të Italisë, si kontribut në çështjen kombëtare shqiptare, Konferenca e parë... pag.304.
- 26) Ovo je delo prvi put objavljeno na novogrčkom jeziku u Tirani 1962, dok je na albanskom jeziku također u Tirani objavljeno 1964. godine.
- 27) Konferenca e parë e studimeve... pag.144-153.
- 28) Kratak pregled ova dela je dao autor ovih redaka u "Fjala" Prishtinë, Nr.3. mart, 1972. pag.20.
- 29) Skender Anamali potvrđuje mišljenje J.Thunmanna da se u alb. istoriji ne moau primetiti nikakvi znakovi miaracija bilo kakve vrste. (Nga iliret tek arberet, referat u Prvom veću ilir.studija, u Tirani 15-20.sept. 1972)
- 30) Od antičkih autora spominje: Herodota, Tukidida, Strabona, Homera i dr., zatim imena nekih profesora atinskog univerzitetata, kao i njihova mišljenja o Pelazgima, te citira više puta "Veliku grčku enciklopediju".
- 31) Milan Budimir u vezi s ovom reči piše: "Sva izdanja Homerove Ilijade donose prvi stih Ahilove molitve (II.16,233) u ovoj redakciji: „Ζεῦ πάτερ Δωδωναίε, Πελασγικέ, Τήλοδιν ναίων“, dok nas sholiast obaveštava da postoji i lectio difficilior. Ona glasi Πελασγικέ. Znači da se najstariji Zeusov hram na jugu antičkog Balkana nalazio u zemlji Pelasta. Sa imenom tog ilirskog plemena (Krahe, D.alt. balk.geogr.Namen, 68) treba dakle bez rezerve povezivati osnovno Pelast- u epirskoj toponomiji i rajonskoj hidronomiji, i da budemo još jasniji, bez obzira na poznato ilirsko kolebanje kratkih vokala e/a oba ova naziva izvodimo od starijea oblika Pelast-. (Grci i Pelasti, SANU... pag.37).
- 32) Pausanija kaže da je prvi čovek bio Pelazg, praotac svih Pelazga; on je iznikao iz zemlje Arkadije, a za njim nikoše još neki. Pelazg ih nauči da grade kolibe, da se hrane žirom... (Citirano prema: R.Grevs, Grčki motovi, Beograd, 1969, p. 29). Nakon sveopćeg potopa, koji je u arčkoj mitologiji poznat kao Deukalionov (ὁ ἐπὶ Δευκαλίωνα κατακλυσμῶς), u poznatom mitu kaže se da su Deukalion i Pira ponizno molili Zeusa da obnovi ljudski rod. Na to se Temida pojavi pred njima i kaza: "Zavijte glave odećom i bacajte majčine kosti iza sebe". Kako Deukalion i Pira nisu imali istu majku, a obe im matere bijahu umrle, zaključiče da boginja ima na umu Majku Zemlju, čije kosti bijaše kamenje što je ležalo na obali rijeke. Zato prianuvši se umotanih glava, uzimahu kamenje i bacahu ga iza sebe; i od njega nastadoše muškarci ili žene, prema tome da li ih je bacio Deukalion ili Pira. Tako se obnovi rod ljudski... (Citirano prema: R.Graves, dr.R.Patai, Hebrejski mitovi, Naprijed, Zagreb, 1969. p.118) Dakle i prilikom stvaranja i obnavljanja ljudskoga roda u grčkoj se mitologiji spominju Pelazgi od zemlje stvorení, što je u stvari istog značenja s onim kad kad grčki pisci Pelazge nazivaju autohtonim narodom.
- 33) Važno je ovde napomenuti da je na Prvoj konferenciji albano-loških studija u Tirani (15-21. nov.1962.) Zacharie Mayani (Francuska) govorio o nekim zajedničkim elementima etruskoga

i albanskog jezika. Njeaovo je poznato delo: Les Étrusques commencent à parler, Arthaud, Paris, 1961. (str.466).

- 34) Nepouzdanost je ono što veliki poznavalac antike Wilamowitz kaže da je tobože ovo De- ostalo po jednom grčkom dijalektu o kojem danas ne znamo ništa a odgovara arč. $\delta\mu$ (Der Glaube der Hellenen, I, Berlin, 1931. pag.202).
- 35) Pausanija (II 22,1) piše da je Pelazg sagradio hram Demetri zvanog pelaška, a pokraj hrama nalazi se i grob samog graditelja Pelazga, sina Triope.
V.E.Gladstone uspoređujući Heru sa Demetrom kaže da je ona prva (tj. Hera) jedan reprodukt pelaške Demetre. Isti smatra da je Demetra jedna personifikacija zemlje. (Homerische Studien, Leipzig, 1863. pag.198.)
- 36) Istorija e popullit shqiptar, I., Prishtinë, 1968. pag.44.
- 37) Aleks Buda, Iliret e jugut si problem i historioarrafisë (Južni Iliri kao problem historiografije), Përparimi. God.XIII, br. 10-11, Prishtinë, 1972. pag.888.
- 38) Studime historike (Historijske stud.), god.XXVI (IX), br.3. Tiranë, 1972.; Studime filologjike, god.XXVI (VIII), br.3. Tiranë, 1971.; Stud. filologj.XXV (VII), br.4. Tiranë, 1970.; Stud.filologj.god.XVIII (I), br. 4. Tiranë, 1964.; Stud.Filologj., god.XXIV (VII), br. 1, 2, 3, 4. Tiranë, 1970.; Gjurmime albanologjike, seria e shk. filologjike, I-1971, Prishtinë, 1972.; Përparimi, god.XVI, br. 5,6,12.; god.XIII, br. 10-11, Prishtinë, 1972. i dr.
- 39) Konferenca e parë e studimeve albanologjike (15-21 nëndor 1962), Tiranë, 1965.
- 40) Reht formimit të etnosit ilir, Përparimi, god.XIII, 1972/10-11. p.926.
- 41) Shqiptaret dhe problemi pellazgjik, Tiranë, 1964. (str.370.)
- 42) O njima opširno u: Historia e letersisë shqipe I-II, Prishtinë, 1968. pag.269-619.
- 43) Pomenuto delo, pagina 43-44.
- 44) E.Çabej, Hyrje në historinë e gjuhës shqipe - fonetika e historike e shqipes, Prishtinë, 1970. pag.45.
- 45) Ibidem.
- 46) U vezi s tim Milan Budimir (Grci i Pelasti, SANU, posebna izdanja, knj.CIXVII Beograd, 1950.p.20. i p.36.) piše:
"Slažem se stoga sa Krečmerom, Šahermajerom i Švicerom da je na starom Balkanu bilo indoevropskih naselja i da su ta naselja pripadala Ilirima koja mi za razliku od potonjih "halštatskih" Ilira zovemo Pelastima." "Mi ipak" - kaže dalje M.B. - "u nameri da bar donekle i terminima označimo naš stav po ovim zamršnim pitanjima, nazivamo stanovnike centralnog Balkana pajonskomakedonskom grupom, sa tim dodatkom da i ovu grupu smatramo samo jednim članom veće lingvističke zajednice, kojima pripadaju i ilirska plemena i koje mi nazivamo zajedničkim imenom Pelasti".
- 47) E.Çabej, Disa probleme themelore të historisë së vjetër të qj. shqipe (Neki osnovni problemi stare hist. alb.jezika), Konferenca e parë e stud. alban., Tiranë, 1965. pag. 102. Zanimljivo je ovde navesti neke podatke kod Herodota (I,57) koji tvrdi da su Pelazgi govorili varvaskim jezikom, a Homer (Odiseja, XIX, 172-177) kaže da je na Kritu bilo pet nacija, koje su tvorile različitim jezicima. Te nacije su bile: Eteokrećani, Kidonjani, Ahajci, Dorani i Pelazgi, koje na istom mestu naziva "božanski Pelazgi." Verailije (Aeneis, VIII, 600) kaže

- da su Pelazgi prvi nastanili latinske krajeve, a Aulo Gelijs 1,10 navodi da se kaže kako su Pelazgi bili prvi stanovnici Italije. Rimski su pisci uglavnom smatrali Pelazge stranim narodom, koji je govorio svojim jezikom.
- 48) E.Çabej, Hyrje në... pag. 46.
  - 49) E.Çabej, Disa probleme themelore... pag.100.
  - 50) Schrift und Sprache in Alt-Kreta (1930). Citirano prema E. Çabej, ibid.
  - 51) Andrikli Kostallari, Gjendja e studimeve alb. në Shqipri - Probleme dhe detyra të reja, (Sadašnje stanje alb.studija u Albaniji - Problemi i novi zadaci), Konferenca e parë e studimeve alb.,Tiranë, 1965. pag.23.
  - 52) Gjendja e studimeve albanologjike... pag.49.
  - 53) Izleđa da je ideja o bliskosti drevnih Pelazga i Albanaca prisutna i u albanskoj tradiciji, a to se može videti iz tajna pečata Gjergja Kastriotija - Skenderbea koji se čuva u Tirani, a pronađen je 1961. god. u materijalima slovačkog naučnika P.J.Šafaříka (1795-1861), koji inače prikazuje mitološku Ledu, okrenutu prema dodonskom Zeusu pretvorenom u labuda. (Dhimitri Pilika, Duke kërkuar "Albanica" nder Arkive dhe biblioteka të jashtëmë, Konferenca e parë... pag.721)
  - 54) Zef Mirdita, Iliret dhe Pellazget, Përparimi, 1966/6. pag. 491. Milan Budimir (Particulae Pelasticae, I, ŽA Skopje, 1951. pag.70) smatra da su Iliri samo jedna grupa unutar ovog velikog kruga dođrčkih Indoevropljana koje mi zovemo Pelastima.
  - 55) Diskutim rreth kumtesës së E.Çabejt, Konferenca e parë... pag.343.
Milan Budimir također smatra da je vrlo verovatno da onim Olumpos doista pripada ilirskim Indoevropljanima: "... ili, da budemo nešto oprezniji, onim govorima dođrčkih Indoevropljana koje zovemo Pelastima, i od kojih je ostalo linavističkii tragova u balkansko-anadolskom prostoru "(Glas SANU, CCXXIX, Odelenje literature i jezika, Nova serija, 1957/3, pag. 42).
  - 56) Muzafer Korkuti, Rreth formimit të etnosit ilir, (Oko formiranja ilirskoa etnosa), Përparimi, 1972/10-11. pag. 912.
  - 57) Uglavnom Jugoslovena: M.Garašanin, M.Budimir, E.Çavele i dr.
  - 58) M.Korkuti, Rreth formimit... pag. 913.
  - 59) U vezi s tim Aleks Buda, predsednik alb.Akademije nauka i umetnosti, kaže da je G.Meyer dao formulaciju i ocredio prošlost alb.jezika, a ova formulacija ostala je do danas ba-zična: albanski je jezik nastavak jednog dijalekta staroilirskoa. (Iliret e juret si problem i historioarafisë, Përparimi, 1972/10-11. pag.891; J.Gjinar; Mbi vazhdimsinë e ilirishtes (Studime filol. 1/1969. p.71-81).
  - 60) M.Korkuti, Rreth formimit të... 917.
  - 61) Zef.Mirdita, Çështja e etnogjenezes... pag. 640.
  - 62) Pročitana i međunarodnom kongresu balk.studija održanom u Sofiji od 26.VIII-1.IX 1966., Stud. Filol. 4/1970. pag.3.
  - 63) Ibidem.
  - 64) Ovađ "elemenat", o kojem govori prof. Çabej, svakako predstavlja vrlo zanimljivu temu koju on delomično obrađuje u svojim "etimološkim studijama" (Studime rreth etimologjisë së gjuhës shqipe, Buletin i Univerz.Shtetëror të Tiranës, 1960/4, pag. 9-102; 1961/1 pag.60-102; 1961/2 pag. 47-68; 1961/3

- pag. 53-72; 1961/4 pag. 106-133; 1962/1 pag. 83-120; 1962/2 pag. 225-232; 1962/3 pag. 49-76; 1963/1 pag. 110-129; 1963/2 pag. 127-153; 1963/4 pag. 83-97; Studime filoloajike, 1964/1 pag. 61-99; 1964/2 pag. 11-45; i svi ostali brojevi zaključno sa 1968/3 pag. 85-119.
- 65) E. Çabej, Kontribut i shqipes në formimin e lidhjes gjuhësore ballkanike, Stud. filol., 1970/4 pag. 4.
- 66) Ibidem.
- 67) Studime filologjike, God. XXIV (VII), 1/1970. pag. 3-25.
- 68) M. Korkuti, Rreth formimit të etnosit ilir, Stud. historike, 3/1972. pag. 57-77.; i: Përparimi, 10-11/1972. pag. 907-928.
- 69) Ibidem.

RESUME

Les anciens Pélasges et leurs rapports avec les Albanais

dans oeuvres de quelques savants albanais

Engjëll Sedaq

Dans la littérature que nous avons trouvée, en premier lieu dans les revues, les communications et les discussions de la première Conférence d'études abanologiques, on a appris des savants albanais ayant en considération notre travail, qu'il fallait distinguer trois voies différentes:

1) Celle des soi-disant rénovateurs albanais qui estimaient que les Pélasges avaient été des aïeux des albanais, en l'affirmant par le fait que leur langue avait précédé la langue albanaise. Cette théorie a aidé la lutte de libération nationale et l'intégrité du pays au XIXe et au début du XXe siècle.

2) Celle des savants d'après la guerre qui s'occupèrent du problème des anciens pélasges et particulièrement de leur langue. Ils laissèrent ouverte ladite question mais on peut dire que leurs recherches archéologiques et linguistiques ont éclairci, dans une certaine mesure, l'époque pré-illyrienne. Ils manifestent une tendance à lier les trois étapes dont a parlé M. Korkuti¹. Ces étapes sont:

a) De la période finale du néolithique jusqu'au début de l'époque du bronze. Le terme employé pour désigner le peuple de cette étape était "Pélasges".

b) Pour la période moyenne jusqu'à la fin de l'époque du bronze, on a employé le terme "Paléo-illyriens" (les premiers illyriens).

c) Pour la première période de l'époque du fer, le terme "Illyriens".

3) Celle de Spiro N. Konda dans son oeuvre "Les Albanais et le problème pélasgique".

Les caractéristiques principales de la première théorie sur les anciens pélasges sont suivantes: les rénovateurs Albanais ont abordé ce problème sans méthode scientifique, la linguistique comparative étant alors à ses débuts, et l'archéologie n'avait pu lui donner d'importance vu les conditions politiques difficiles dans les Balkans au siècle dernier.

Les caractéristiques de la deuxième théorie sont l'attention singulière portée à ce problème et l'engagement des archéologues dont les résultats sont très évidents. Nous rencontrons cette théorie dans l'édition la plus récente de l'Histoire du peuple albanais².

Nous trouvons la troisième théorie dans l'oeuvre de Spiro N. Konda, qui nous offre de précieux matériaux linguistiques étant donné que l'auteur ne respecte pas suffisamment les lois phonétiques qui représentent pour lui le point de départ à la méthode comparative. Mais l'application de cette méthode dans les domaines de la morphologie et de la sémantique en révèle les défauts, aussi ses résultats sont-ils assez douteux.

1) M. Korkuti, Rreth formimit të etnosit ilir, Studime historike XXVI (IX), Nr 3 Tiranë, 1972.

2) Aleks Buda..., Historia e popullit shqiptar, I Prishtinë, 1968.